

KRZYSZTOF IZAK

Anders Behring Breivik. Studium przypadku skrajnie prawicowego terrorysty – samotnego wilka (część 2)

Abstrakt

W części drugiej artykułu poświęconego casusowi Andersa Behringa Breivika autor odpowiada na pytania, czy istniała możliwość zapobieżenia atakowi, jaki miał on wpływ na nastroje społeczne, charakter zmian wprowadzonych w polityce bezpieczeństwa wewnętrznego w Norwegii oraz na sprawność działania służb bezpieczeństwa tego państwa. Analizuje ponadto działania Breivika pod kątem spełnienia przez niego kryteriów terrorysty samotnego wilka, jak również opisuje ataki terrorystyczne przygotowywane bądź przeprowadzone przez jego naśladowców.

Słowa kluczowe:

aktywny strzelec,
manifest,
naśladowcy,
samotny wilk,
terrorysta

W części pierwszej artykułu autor przedstawił charakterystykę i krótką biografię Andersa Breivika. Wynika z niej, że duży wpływ na kształtowanie się jego osobowości miały poważnie zaburzone więzi rodzinne. Emocjonalna deprywacja, narcyzm i mizoginizm, które cechowały Breivika, stały się źródłem jego wewnętrznej przemiany. W połączeniu z poczuciem społecznego wyobcowania, wpływem gier komputerowych oraz skrajnie prawicowej ideologii doprowadziło go to do popełnienia zbrodni na niespotykaną skalę. Swoim działaniem Breivik chciał pobudzić narodową i chrześcijańską

świadomość współczesnych Europejczyków, a przynajmniej wydawało mu się, że będzie w stanie tego dokonać. Jego czyny miały stać się inspiracją dla kolejnych bohaterów, oczyszczających Europę z wyznawców islamu oraz zwolenników multikulturalizmu i liberalizmu. W celu dotarcia ze swoim przesłaniem do jak największej liczby odbiorców zamachowiec opublikował w internecie liczący ponad 1500 stron manifest, w którym opisał swoje motywacje i cele. Breivik przygotował atak skrupulatnie, z determinacją, wpisując się w definicję terrorysty samotnego wilka (aktywnego strzelca). Finałem tych przygotowań były dwa zamachy przeprowadzone 22 lipca 2011 r. Do jednego z nich doszło w Oslo. Zdetonowanie materiałów wybuchowych przed siedzibą premiera Norwegii, polityka lewicowej Partii Pracy, spowodowało śmierć ośmiu osób. Drugi atak został przeprowadzony na wyspie Utøya, gdzie odbywał się obóz młodzieżówki tej partii. Breivik zastrzelił tam 67 osób oraz przyczynił się do śmierci dwóch kolejnych – jedna spadła z klifu, druga utonąła.

Skutki ataku terrorystycznego z 22 lipca 2011 roku

Po ataku przeprowadzonym przez Breivika w doniesieniach medialnych i publikacjach poświęconych tym wydarzeniom przewijały się cztery wątki. Wynikały one – co należy podkreślić – ze specyfiki Norwegii jako państwa oraz z charakteru jej społeczeństwa. Jeden dotyczył osoby sprawcy, drugi – postępowania policji krytycznego dnia, trzeci – wymiaru sprawiedliwości, przed którym stanął Anders Breivik, czwarty natomiast koncentrował się na społecznym odbiorze zamachu. Ograniczona objętość artykułu nie pozwala na dokładną analizę wszystkich czterech elementów, jednak zdaniem autora krótkie omówienie trzech z nich jest niezbędne, aby można było przejść do opisu sprawcy jako przypadku skrajnie prawicowego terrorysty samotnego wilka.

Niedługo po ataku pojawiło się wiele krytycznych opinii pod adresem policji oraz innych instytucji w kraju. W sierpniu 2012 r. zakończyła prace dziesięcioosobowa komisja pod przewodnictwem Alexandry Bech Gjørvi, która na wniosek parlamentu i premiera badała okoliczności zamachu i działania służb. Komisja przygotowała szczegółowy raport¹, jednoznacznie

¹ *Rapport fra 22. juli-kommisjonen*, <https://www.regjeringen.no/contentassets/bb3dc-76229c64735b4f6eb4dbfcd8fe8/no/pdfs/nou201220120014000dddpdfs.pdf> [dostęp: 16 VIII 2016].

wskazujący, że atakowi z 22 lipca można było zapobiec, skutecznie wdrażając istniejące już procedury bezpieczeństwa. Możliwa była dużo szybsza reakcja policji w celu ochrony ludzi zgromadzonych na Utøi oraz zastosowanie znacznie większej liczby środków bezpieczeństwa, które były dostępne, ale je zignorowano. Dokument liczył 482 strony i zawierał sześć części. W ostatniej sformułowano najważniejsze wnioski i 31 rekomendacji na przyszłość. Istotne było stwierdzenie, że Policyjna Służba Bezpieczeństwa (norw. Politiets sikkerhetstjeneste, PST) mogła wykryć poczynania Breivika już siedem miesięcy przed zamachem, gdyby zareagowała na informację urzędników celnych sygnalizujących podejrzaną zakup środków chemicznych w Polsce. Brak reakcji na te doniesienia spowodował, że przyszły zamachowiec nie został umieszczony na liście osób, których działalność należałoby monitorować. Nie śledzono również jego aktywności w internecie, a była to działalność, która wskazywała na postępującą radykalizację. W raporcie zalecono ograniczenie dostępności do broni półautomatycznej, a w niektórych przypadkach całkowity zakaz jej sprzedaży, wprowadzenie ściślejszej kontroli broni i sprzedaży substancji chemicznych, karanie za prowadzenie szkoleń terrorystycznych i udział w nich, zmianę ustawodawstwa dotyczącego ochrony danych osobowych, usprawnienie działalności służb policyjnych w zakresie realizacji procedur, wymiany informacji i organizacji pracy. Zwrócono również uwagę na konieczność oddania helikoptera do dyspozycji oddziału antyterrorystycznego². Po opublikowaniu raportu premier Jens Stoltenberg powiedział, że głęboko żałuje popełnionych błędów, i wziął odpowiedzialność za to, co się stało, ale powstrzymał się od zatwierdzenia dymisji ministrów. Szef norweskiej policji Øystein Mæland stwierdził, że zaakceptował główne ustalenia raportu. Dodał, że jest to trudna lektura dla tych, którzy tego dnia zrobili wszystko, co w ich mocy. Jednak najtrudniej jest tym, którzy usłyszeli, że ich bliscy mogliby zostać uratowani, gdyby policja zareagowała lepiej i sprawniej. Dnia 16 sierpnia 2012 r. Mæland podał się do dymisji, gdyż uznał, że jego dalsza służba jest niemożliwa z powodu braku zaufania ze strony minister sprawiedliwości Grete Faremo i innych członków rządu³.

² 22 July (Gjorv) Commission Report: Recommendations. Preliminary English Version of Selected Chapters, Oslo 2012 r., <https://famous-trials.com/breivik/2578-22-july-gjorv-commission-report-summary-in-english> [dostęp: 16 VIII 2016].

³ PAP, *Norweska policja bez szefa*, TVP Info, 16 VIII 2012 r., <https://www.tvp.info/8276676/norweska-policja-bez-szefa> [dostęp: 17 VIII 2012].

Należy zwrócić uwagę, że w Norwegii ze względu na niewielkie zagrożenie terrorystyczne plan przeciwdziałania radykalizacji miał minimalistyczny charakter. Wykorzystywano doświadczenia ze skrajną prawicą, która dopuszczała się przemocy w latach 90. XX w. Norwedzy zaadaptowali elementy programu „Exit”, stworzonego z myślą o pomocy zradykalizowanym jednostkom w opuszczeniu grup neonazistowskich. Wypracowano wówczas szeroki zakres środków mających na celu walkę z neonazistami, osłabienie ich zdolności rekrutacyjnych oraz zachęcenie członków grup ekstremistycznych do ich opuszczenia. W 2003 r. norweska policja zorganizowała 6-tygodniową akcję przeciwko grupie skrajnej prawicy Vigrid⁴. Wytężona praca policjantów przeprowadzających rozmowy ze zradykalizowaną młodzieżą dała znakomite rezultaty. Ponad połowa młodych ludzi opuściła Vigrid. Do 2010 r. nastąpił rozpad neonazistowskich struktur oraz zanikła przemoc inspirowana tą ideologią (Breivika motywowała ideologia prawicowa, nacjonalistyczna, jednak nie w wydaniu neonazistowskim). W grudniu 2010 r. zaprezentowano w Norwegii nowy projekt zapobiegania radykalizacji. Polegał on na zebraniu i opisanu prowadzonych od dłuższego czasu działań w tym zakresie. Był on inspirowany analogicznymi programami realizowanymi w Wielkiej Brytanii, Danii i Holandii, przy czym przystosowano je do norweskich potrzeb. Program ten zakładał międzyresortową współpracę różnych ministerstw, z udziałem PST i policji, i dotyczył wszystkich rodzajów ekstremizmów. Jego głównym elementem były tzw. konwersacje wzmacniające, prowadzone z młodymi ludźmi przez przedstawicieli policji⁵.

Anders Breivik jako samotny wilk umknął uwadze służb bezpieczeństwa. Po ataku z 22 lipca 2011 r. program deradykalizacji przestał spełniać pokładane w nim nadzieje. Wzrosła aktywność radykałów po prawej stronie sceny politycznej, a ich działalność poddano ściślejszemu monitorowaniu. W 2019 r. ich liczba była jednak znacznie mniejsza niż w sąsiedniej Szwecji czy w Danii⁶. Z drugiej strony bardziej aktywni stali się salafici

⁴ W mitologii nordyckiej Vigrid to nazwa miejsca, w którym rozegrała się walka bogów.

⁵ B. Pasamonik, *Deradykalizacja „po skandynawsku”*, w: *Zderadykalizować radykała*, K. Górak-Sosnowska (red.), Warszawa 2018, s. 146–147.

⁶ Aktywność wykazują: norweskie filie Nordyckiego Ruchu Oporu (ang. Nordic Resistance Movement), Żołnierzy Odyna (ang. Soldiers of Odin) oraz Norweska Liga Obrony (ang. Norwegian Defence League). Ważną rolę w komunikacji, wymianie doświadczeń i propagowaniu ideologii antyimigracyjnej i antymuzułmańskiej odgrywa forum internetowe Nordisk. Zob. T. Bjørge, *Right-Wing Extremism in Norway: Changes and Challenges*, Center for

z organizacji Islam Net i Profetens Ummah. Według Islamskiej Rady Norwegii tylko 56 proc. muzułmanów spośród ok. 200 tys. jest zarejestrowanych. Pozostali nie uczęszczają do meczetów lub się zlaicyzowali i przyjęli norweski styl życia⁷. Ponadto w latach 2015–2016, w okresie wzmożonego napływu imigrantów, powstały muzułmańsko-norweskie organizacje pozarządowe, krzewiące zasady humanizmu i szukające wspólnej z Norwegami platformy wartości⁸. Po 2011 r. PST zaczęła uważniej niż wcześniej monitorować działalność i narrację Nadżmuddina Faradża Ahmeda – słynnego mułły Krekara, założyciela organizacji Ansar al-Islam w Iraku, a norweski wymiar sprawiedliwości przestał go łagodnie traktować. W 2012 r. skazano go na 5 lat więzienia za zagrożenie śmiercią norweskim politykom, którzy domagali się jego deportacji do Iraku. Wyszedł z więzienia w styczniu 2015 r., a w następnym roku został ponownie aresztowany i wypuszczony na wolność kilka miesięcy później. W lipcu 2019 r. zatrzymano go w związku z wyrokiem 12 lat więzienia wydanym zaocznie przez sąd w Bolzano i w marcu następnego roku deportowano do Włoch⁹.

W Norwegii obowiązuje niezwykle liberalny system wymiaru sprawiedliwości, w którym kładzie się duży nacisk na resocjalizację osoby skazanej, a nie na jej ukaranie. Ekstremiści są postrzegani jako ludzie z natury dobrzy, którzy chwilowo pobłądzili, dlatego należy dać im szansę na poprawę¹⁰. Taka strategia dotyczy także sprawców najcięższych zbrodni. Celem jest nie tyle zresocjalizowanie wykolejonej jednostki, ile jej zreformowanie. Paradoksalnie, im cięższa zbrodnia, tym bardziej specjalne traktowanie sprawcy. Zapewnia mu się kilkupokojową celę z łazienką, dostęp do siłowni, telewizora, komputera oraz wiele innych udogodnień. Nierzadko poświęca się mu więcej uwagi niż osobom znajdującym się

Research on Extremism, 25 II 2019 r., <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/news-and-events/right-now/2019/right-wing-extremism-in-norway.html> [dostęp: 27 II 2019].

⁷ M. Czarnecki, *Skandynawia halal. Islam w krainie białych nocy*, Warszawa 2019, s. 122; *Muzułmanie w Norwegii*, Rita Kubylis Consulting, 4 VI 2021 r., <https://rkconsulting.com.pl/2021/06/04/hello-world/> [dostęp: 6 VI 2021].

⁸ N. Witoszek, *Najlepszy kraj na świecie*, Wołowiec 2021, s. 156.

⁹ AFP, *Norway jails controversial iraqi preacher*, France24, 17 VII 2019 r., <https://www.france24.com/en/20190717-norway-jails-controversial-iraqi-preacher> [dostęp: 18 VII 2019]; AFP, *Norway extradites Islamist preacher to Italy*, France24, 26 III 2020 r., <https://www.france24.com/en/20200326-norway-extradites-islamist-preacher-to-italy> [dostęp: 27 III 2020].

¹⁰ B. Pasamonik, *Deradykalizacja „po skandynawsku”...*, s. 147.

w potrzebie, ale korzystającym z wolności¹¹. Casus Breivika unaoczniał tę anomalię w sposobie myślenia i działania norweskiego wymiaru sprawiedliwości. W przypadku tego sprawcy było to naganne również z moralnego punktu widzenia, gdyż większą troskę okazano wielokrotnemu zabójcy niż jego ofiarom. Podczas gdy ich bliscy muszą żyć z poczuciem straty i cierpieniem, masowy morderca mógł wytoczyć proces państwu, które rzekomo łamie jego prawa człowieka. Łamaniem tych praw miałyby być zakaz rozmów i kontaktów z innymi (i tym samym uniemożliwienie skazanemu głoszenia zbrodniczych idei)¹². W kwietniu 2016 r. władze Norwegii przeagrały proces wytoczony przez Breivika, który oskarżył je o nieludzkie traktowanie. Sąd orzekł, że trzymanie skazanego w izolacji (trypokojowa cela, komputer, sprzęt do ćwiczeń siłowych) jest nieludzkim traktowaniem. Według wymiaru sprawiedliwości jest to sprzeczne z art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, który stanowi: *Nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu*. Sąd odrzucił natomiast skargę powoda na brak poszanowania jego życia prywatnego, czego wyrazem miała być kontrola korespondencji przez służby więzienne. Terrorystę zasądzono odszkodowanie w wysokości 331 tys. koron (ok. 155 tys. zł)¹³. Breivik wykorzystał rozprawę do wygłoszenia ideologicznej tyrady. Salę sądową opuścił po wymianie uścisku dłoni z sędzią.

Od wyroku odwołały się obie strony. Rząd Norwegii argumentował, że Breivik jest traktowany humanitarnie, a odseparowanie go od innych więźniów jest podyktowane względami bezpieczeństwa. Według państwa norweskiego istniała obawa kontaktu Breivika z innymi osobami o skrajnych poglądach. Dowodzono, że skazany ma w więzieniu dostęp do gier wideo, może oglądać telewizję oraz ma zapewnione ćwiczenia fizyczne. Więzień skarżył się nie tylko na izolację i kontrolę jego korespondencji, lecz także na jakość więziennego jedzenia i konieczność posługiwania się

¹¹ Norwegia jest uznawana za jeden z najbezpieczniejszych krajów świata. Tylko co piąty więzień jest recydywistą. W 2011 r. na 100 tys. Norwegów w luksusowych więzieniach przebywało 69 osób. W USA i Wielkiej Brytanii ponad połowa skazanych wraca na drogę przestępstwa, a liczba osadzonych jest kilkanaście razy większa niż w Norwegii. Ze społecznego punktu widzenia ważne jest, aby kara była skuteczna, a nie duża albo mała. Por. J. Żakowski, *Czas popatrzeć w lustro*, Wyborcza.pl, 25 VII 2011 r., <https://wyborcza.pl/7,7598,10003298,czas-popatrzec-w-lustro.html> [dostęp: 27 VII 2011].

¹² N. Witoszek, *Najlepszy kraj...*, s. 162.

¹³ PAP, *Narzekal na zimną kawę i starą konsolę. Breivik wygrał proces*, TVP Info, 20 IV 2016 r., <https://www.tvp.info/24974655/anders-breivik-wygral-proces-przeciwko-norwegii> [dostęp: 21 IV 2016].

plastikowymi sztuczcami. Przed sądem wyższej instancji domagał się zgody na przyjmowanie gości. Argumentował to chęcią założenia rodziny. W wyroku opublikowanym 1 marca 2017 r. sąd apelacyjny podkreślił, że rygorystyczne środki są konieczne ze względów bezpieczeństwa. Za właściwe wskazano odizolowanie skazanego od innych więźniów. Podkreślono, że ogólny stan zdrowia psychicznego i zachowanie skazanego nie zmieniły się w istotny sposób od momentu rozpoczęcia odbywania kary¹⁴. W tym samym roku Breivik zmienił swoją tożsamość na Fjotolf Hansen.

Po zniesieniu zakazu dostępu do miejsca zamachu w Oslo ludzie zaczęli przynosić tam kwiaty, znicze i flagi narodowe, które mocowali do barier ochronnych ustawionych przez policję. Dołączali do nich karteczki z kondolencjami (łącznie ok. 15 tys.). Ich późniejsza analiza pokazała, w jaki sposób społeczeństwo postrzegało atak. Pod względem treści wspomniane wypowiedzi można ogólnie podzielić na trzy grupy: 1. Zamach nie miał sensu i nie da się go racjonalnie zrozumieć. Był przejawem szaleństwa, a więc nie zmusza do dyskusji o idei wielokulturowości. 2. Zamach był wymierzony w państwo, które jest rządzone demokratycznie, a więc w całą klasę polityczną. 3. Personifikowanie państwa i narodu (użycie takich sformułowań, jak: matka Norwegia, cios w serce, naród płacze nad swymi dziećmi, tuliemy cię, ojczyzno), a więc całkowite odpolitycznienie języka opisu. O marginalności innych przekazów świadczy to, że tylko na dwóch kartkach kondolencyjnych pojawiło się słowo „faszyzm”. Incydentalnie też wspomniano o zaangażowaniu zamachowca w tajną lożę masońską czy jego krótkotrwałym członkostwie w Partii Postępu. W tę narrację wpisywały się słowa premiera Stoltenberga, który w wywiadzie telewizyjnym wyemitowanym w drugim dniu po ataku podkreślił, że nauką płynącą z zamachów musi być (...) *uważniejsze stosowanie języka, aby nie był nienawistny i szowinistyczny, ponieważ (...) celem ataku były norweskie cnoty, takie jak otwartość i demokracja*¹⁵. Niewielu polityków i dziennikarzy wskazywało wprost na Partię Postępu jako winną wydarzeń, niemniej główny nurt wypowiedzi publicznych stanowiły te, w których wzywano do zwiększenia nacisku na integrację,

¹⁴ PAP, *Breivik przegrał w procesie wytoczonym państwu. Wyrok liczy 55 stron*, RMF 24, 1 III 2017 r., https://www.rmfm24.pl/fakty/swiat/news-breivik-przegral-w-procesie-wytoczonym-panstwu-wyrok-liczy-5,nId,2361487#utm_source=www.rmfm24.pl&utm_medium=relatedBotom&utm_campaign=2404525&crp_state=1 [dostęp: 2 III 2017].

¹⁵ Za: A. Kozicki, *Władze cywilne wobec ataków terrorystycznych w Norwegii w 2011 r. Przywództwo, zasoby kulturowe i język politycznego opisu*, w: *Reagowanie na zamachy terrorystyczne. Wybrane zagadnienia*, J. Stelmach (red.), Warszawa 2016, s. 111.

multikulturalizm, różnorodność, otwartość, demokrację i tolerancję. W mediach opublikowano alarmistyczny (określenie użyte przez Mette Wiggen, badaczkę zajmującą się skrajną prawicą) raport z badań sondażowych, z którego wynikało, że aż 40 proc. Norwegów nie życzy sobie mieszkać drzwiami w drzwiach z Somalijszczykami, a 30 proc. – z Arabami. Należy jednak zauważyć, że Norwegowie nie lubią rasowej dyskryminacji, ale też czarnoskórych poszukujących pracy. O stopniu presji społecznej na prowadzenie polityki inkluzywnej świadczyło zgodne stanowisko publicystów głównego tygodnika konserwatywnego „Morgenbladet”. Ich zdaniem błędem było uczczenie bohaterów narodowych Norwegii przez nazwanie ich nazwiskami (pół roku przed atakiem Breivika) naftowych platform wiertniczych na Morzu Północnym. Wydarzeniem bez precedensu była wizyta premiera w meczecie i wygłoszenie tam przemówienia o tworzeniu wspólnoty nieznażącej różnic religijnych, rasowych, płciowych i klasowych. W kolejnych dniach mówiono już o asymilacji, czyli przyjęciu norweskiego stylu życia. Tym stylem miała być jednak nie dawna etnocentryczna norweskość, lecz jej współczesna odmiana – postawa otwartości. Jej wyrazem były uroczystości żałobne w Oslo prowadzone przez panią biskup. Na mszę zostali zaproszeni przedstawiciele wszystkich religii oraz niewierzący. Rabini oraz imamowie najprawdopodobniej byli na niej nieobecni¹⁶.

Rok po zamachach Trond Henry Blattmann, przewodniczący grupy wsparcia ofiar i ich rodzin, który na Utøi stracił syna, wyraził opinię, że Norwegia nie zwiększyła w widocznym stopniu bezpieczeństwa i nie ograniczyła powszechnego dostępu do instytucji rządowych i osób w nich zasiadających. Zostały przedstawione natomiast propozycje zmian prawnych, uwzględniające wzmocnienie ochrony wysokich rangą polityków oraz ośrodków władzy. Przygotowano także ustawy zaostrzające środki bezpieczeństwa w ośrodkach dla osób psychicznie chorych, zwłaszcza tych niebezpiecznych. Zastanawiano się również nad dokładniejszą kontrolą internetu¹⁷. Największe sieci sklepów zajmujących się sprzedażą płyt muzycznych, filmów i gier komputerowych, tj. Coop Norge i Platekompaniet, wycofały z obrotu cały asortyment brutalnych gier. Była to reakcja na informację o regularnym graniu przez Breivika w „World of Warcraft”¹⁸. Zmiany zaszczyły

¹⁶ A. Kozicki, *Władze cywilne...*, s. 112–113.

¹⁷ A. Bylica, *Norwegia rok po zamachach*, „e-Terroryzm.pl” 2012, nr 9, s. 7.

¹⁸ PAP, *Gry komputerowe na cenzurowanym w Norwegii. To przez Breivika*, „Newsweek Polska”, 30 VII 2011 r., <https://www.newsweek.pl/swiat/gry-komputerowe-zakazy-w-norwegii-przez-zamach-breivika/ds7bv55> [dostęp: 15 II 2017].

również w zakresie postaw prezentowanych przez młodych ludzi, którzy wykazali wzrost społecznego zaangażowania. O 40 proc. zwiększyła się liczba osób zapisujących się do młodzieżówki Partii Pracy, której członkowie stali się celem ataku na Utøi. Więcej osób wstąpiło również do młodzieżówek innych ugrupowań, w tym do Partii Postępu, która po spadku popularności po tragedii z 22 lipca i historycznej porażce w wyborach samorządowych jesienią 2011 r. rok później odrobiła straty, mogąc liczyć na poparcie 22,8 proc. wyborców. Społeczeństwo zapomniało o bliskich powiązaniach retoryki tej partii z ideologią Breivika. Ponadto 40 proc. Norwegów opowiedziało się za bardziej restrykcyjną polityką migracyjną¹⁹. Po wyborach we wrześniu 2013 r. Partia Postępu, która tradycyjnie domagała się ograniczenia imigracji, weszła w skład centroprawicowego rządu i złagodziła swoją retorykę, zapewniając o przywiązaniu do wartości chrześcijańskich i humanistycznych, postulując niskie podatki i dostęp do wyższego wykształcenia. Utwierdzała również elektorat w przekonaniu, że Norwegia jest i pozostanie „reżimem dobroci” (z wbudowanym wentylem bezpieczeństwa). Elity Partii Postępu przyjęły bardziej kooperatywną postawę i wykazywały większą skłonność do dialogu niż kiedyś, stając się częścią procesu budowania zgody i kompromisu²⁰. Wyrazem utrzymania przez nowy rząd polityki lewicy było przyjęcie przez Norwegię w 2015 r. aż 31 tys. wniosków o azyl²¹. Tak więc Breivik nie osiągnął ideologicznego celu swojego ataku. Nie udało mu się zmobilizować skrajnej prawicy do antyimigranckiego i antymuzułmańskiego powstania. Nie tylko nie zdołał skłonić społeczeństwa do przyjęcia jego sposobu myślenia, lecz wręcz obrócił je przeciwko sobie. Zamiast okazywania wściekłości i nienawiści wobec obcych ludzie organizowali pochody róż i ceremonie solidarności z ofiarami. W reakcjach na atak terrorystyczny przebiegały założycielskie tradycje Norwegii: rozum, pragmatyzm, umiarkowanie i niezachwiana wiara w ludzką zdolność do współpracy²². Należy przy tym pamiętać, że mieszkańcy Norwegii okazują szacunek instytucjom państwa, a tamtejsze władze cieszą się dużym zaufaniem. Jest to fenomen

¹⁹ PAP, *Norwegia: była partia Breivika rośnie w siłę*. „Kraj się nie zmienił”, „Wprost”, 22 VII 2012 r., <https://www.wprost.pl/swiat/335084/norwegia-byla-partia-breivika-rosnie-w-sile-kraj-sie-nie-zmien.html> [dostęp: 23 VII 2012].

²⁰ N. Witoszek, *Najlepszy kraj...*, s. 149.

²¹ *Skandynawia ochładza stosunek do uchodźców*, „Biuletyn Migracyjny” 2016, nr 54, <http://biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/54-czerwiec-2016/skandynawia-ochladza-stosunek-do-uchodzcow> [dostęp: 22 XI 2016].

²² N. Witoszek, *Najlepszy kraj...*, s. 159.

rzadko spotykany w pozostałej części Europy. Norwegowie, poza rodzinami i znajomymi ofiar, w większości z ulgą przyjęli wyrok skazujący Breivika na 21 lat więzienia, z możliwością przedłużenia okresu pozbawienia go wolności o kolejne lata.

Z badań sondażowych przeprowadzonych przez Kantar dziesięć lat po zamachach z 22 lipca 2011 r. wynika między innymi, że według ok. 75 proc. respondentów dokonał ich niezrównoważony i sfanatyzowany młody człowiek, motywowany pravicowym ekstremizmem. Jego działanie było wymierzone w demokrację. Zdaniem ankietowanych państwo dobrze poradziło sobie z następstwami zamachów, a ponadto zwiększyły one dbałość o podstawowe wartości norweskiego społeczeństwa. Zwolennicy prawicy uważali, że Breivika skłoniła do ataku polityka lewicy realizująca założenia multikulturalizmu. Takie zdanie wyraziło ok. 25 proc. respondentów – sympatyków Partii Postępu, a przede wszystkim przeciwników imigracji do Norwegii. Od sympatii politycznych zależał także rozkład odpowiedzi dotyczących pamięci o zamachach i współczucia dla ofiar ataku oraz ich rodzin. Niezależnie od opcji politycznych wysokie pozostawało natomiast zaufanie do rządu i parlamentu. Narracja ich przedstawicieli na temat wydarzeń sprzed dziesięciu lat była przyjmowana przez społeczeństwo bez zastrzeżeń. Ankietowani uznali również, że wyrok wydany na Breivika nie powinien wzbudzać zastrzeżeń wobec wymiaru sprawiedliwości. Analiza danych z sondażu wykazała także wzrastającą polaryzację między zwolennikami lewicy i prawicy, która w następnych latach może się pogłębiać, tym bardziej że skrajnie pravicowa narracja ma większą siłę przebicia. Podziały na norweskiej scenie politycznej mogą w przyszłości utrudnić zachowanie w społeczeństwie poczucia jedności i harmonii, z których słynie Norwegia²³. Inne badania pokazały, że pamięć zbiorowa o tragedii z 22 lipca 2011 r. maleje – w 2013 r. pamiętało o niej 13 proc. społeczeństwa, w 2020 r. – zaledwie 1 proc. W tym samym okresie nastąpił również wzrost z 55 proc. do 80 proc. liczby osób, które rzadko lub wcale nie myślały o tym zdarzeniu. Rezultat tych badań może być zaskoczeniem, gdyż istnieje przekonanie, że na społeczeństwo trwały wpływ wywierają trzy czynniki związane z atakami terrorystycznymi. Są to: dotkliwość, reakcja

²³ Ø.B. Solheim, A.R. Jupskås, *Consensus or Conflict? A Survey Analysis of How Norwegians Interpret the July 22, 2011 Attacks a Decade Later*, „Perspectives on Terrorism” 2021, t. 15, nr 3, s. 121–123, <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2021/issue-3/solheim-and-jupskas.pdf> [dostęp: 4 II 2022].

i innowacyjność²⁴. Niewątpliwie te trzy czynniki charakteryzują atak z 22 lipca 2011 r., ale wyniki badań socjologicznych nie wskazują, aby miał on trwały wpływ na pamięć zbiorową Norwegów.

Anders Breivik jako samotny wilk

Breivik jest klasycznym przypadkiem terrorysty samotnego wilka. Ma wszystkie jego cechy: sam się zradycyzował, samodzielnie zaplanował i przeprowadził operację terrorystyczną, nie miał operacyjnych i personalnych relacji z konkretnymi organizacjami terrorystycznymi, a w swoim manifestie sformułował cel działania o politycznej konotacji²⁵. Miał również głębokie poczucie misji, która w jego oczach usprawiedliwiała przemoc. Niektórzy badacze określili Breivika mianem aktywnego strzelca (ang. *active shooter*). Zwrócili przy tym uwagę na to, że akcja terrorystyczna przeprowadzana przez takie osoby najczęściej kończy się ich śmiercią – samobójczą bądź w wyniku konfrontacji ze służbami bezpieczeństwa. Jako czynniki kształtujące osobowość tego rodzaju sprawcy wskazuje się: choroby psychiczne, stany lękowe, urazy psychiczne, poczucie osamotnienia i odizolowania, depresję, przewlekły silny stres, niezaspokojenie potrzeb, chęć ukarania innych ludzi, lęk przed karą²⁶. Breivik należy do tej grupy samotnych strzelców, którzy przeżyli swój atak. Terrorysta nie planował swojej śmierci, ale już na etapie przygotowań do zamachu brał pod uwagę taką możliwość. Obawiał się, że zginie w trakcie konstruowania bomby, i starał się uwzględnić wiele prawdopodobnych scenariuszy rozwoju sytuacji. Jego złożony, pracochłonny i trudny plan ataku został dobrze przemyślany, perfekcyjnie przygotowany i w dużej części zrealizowany. Breivik nie zrobił niczego, co wykraczałoby poza ten plan czy byłoby niecelowe. Starał się trzymać emocje w ryzach i ten chłód emocjonalny oraz perfekcjonizm

²⁴ T. Bjørge, A.R. Jupskås, *The Long-Term Impacts of Attacks: The Case of the July 22, 2011 Attacks in Norway*, „Perspectives on Terrorism” 2021, t. 15, nr 3, s. 4, <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2021/issue-3/bjorge-and-jupskas.pdf> [dostęp: 4 II 2022].

²⁵ A. Wejkszner, *Globalna sieć Al-Kaidy. Nowe Państwo Islamskie*, Warszawa 2017, s. 245; tenże, *Samotne wilki kalifatu? Państwo Islamskie i indywidualny terroryzm dżihadystyczny w Europie Zachodniej*, Warszawa 2018, s. 37.

²⁶ A. Korolewski, „Active shooter” – jedna z metod wykorzystywanych przez terrorystów, w: *Regowanie na zamachy terrorystyczne. Wybrane zagadnienia*, J. Stelmach (red.), Warszawa 2016, s. 88.

wyróżniały go jako samotnego wilka. Nawet w zakresie zagadnień technicznych związanych z konstruowaniem bomby nie miał się kogo poradzić. Jego doradcą był internet. Pozostaje jeszcze problem autorytetu. Breivika inspirowały poglądy aktywnych w sieci prawicowych ekstremistów, jednak w swoich zbrodniczych poczynaniach stawiał się ponad nimi wszystkimi. Zabijał kolejne osoby na Utøi (jednocześnie wszystko filmował) i czekał na przybycie policji, a następnie spokojnie oddał się w ręce funkcjonariuszy Delty. Wiedział, że nie użyją oni broni wobec kogoś, kto się dobrowolnie poddaje. Był też świadomy, że w Norwegii nie istnieje kara śmierci. Nie mógł więc jej pragnąć²⁷.

Anders Breivik wykorzystał salę sądową, aby w półgodzinnym wystąpieniu wyartykułować swoją ideologię, streszczając to, co zawarł w manifestie (proces toczył się od 16 kwietnia do 24 sierpnia 2012 r.). Chciał – jak twierdził – wybawić swój naród od kulturowego marksizmu i muzułmańskich imigrantów. Nie oni jednak byli celem jego ataku, lecz lewicowy rząd Norwegii i członkowie młodzieżówki rządzącej partii lewicowej, ponieważ prowadzona przez nią polityka doprowadziła jego zdaniem do obecności tysięcy muzułmanów w chrześcijańskim kraju. Pragnął być zapamiętany jako wojownik walczący z marksizmem, inwazją islamu i wielokulturowością. Przekonywał, że chrześcijanie są prześladowani, a rdzenni Norwegowie stali się mniejszością we własnym państwie. Skarżył się na nieobiektywne media sprzyjające wielokulturowości. Mówił, że Europą rządzą marksiści i zwolennicy multikulturalizmu. Podobnie jak w manifestie oskarżał muzułmanów o przelanie krwi, odnosząc się do zamachów terrorystycznych – w Madrycie (11 marca 2004 r.) oraz w Londynie (7 lipca 2005 r.). Dowodził, że agresywne kultury, takie jak islam, będą rosły w siłę równie ekspansywnie jak rak. Porównywał też siebie z indiańskimi wodzami Siedzącym Bykiem i Czarnym Koniem (walczącymi w drugiej połowie XIX w. z białymi na Dzikim Zachodzie), którzy – jak twierdził – są bohaterami, a nie terrorystami. Breivik przekonywał, że zrzućenie bomby atomowej na Japonię było równie brutalne jak jego ataki, ale wynikało z dobrych intencji. Tłumaczył, że ludzie, którzy nazywają go złym człowiekiem, nie rozumieją różnicy między złem a brutalnością. Po raz pierwszy przeprosił za swe czyny. W transmisji telewizyjnej procesu Breivik upatrywał szansy na realizację drugiej odsłony swojego planu. Nie chciał występować jako osoba, która się wstydzi, ale jako człowiek dumny ze swoich dokonań. Wchodząc na salę sądową, kładł więc

²⁷ E. Czykwin, *Anders Breivik. Między dumą a wstydem*, Warszawa 2019, s. 229–230.

prawą rękę na sercu, a następnie unosił ją wyprostowaną z zaciśniętą pięścią w pozdrowieniu, które w jego mniemaniu symbolizowało siłę i honor. Do dzisiaj nie okazał żadnego współczucia ani dla ofiar, ani dla ich rodzin. Poruszenie okazał jedynie przy projekcji własnego filmu z ataku na Utøi. Przeprosiny skierował tylko do rodzin przypadkowych ofiar – przechodniów w centrum Oslo, którzy zginęli na skutek wybuchu. W ten sposób odróżnił je od aktywistów z obozu młodzieżówki Partii Pracy, których wcześniej porównał do Hitlerjugend. Jego zdaniem nie były to niewinne dzieci, lecz naiwni i zindaktrynowani aktywiści. Przyznał, że strzelając na Utøi, wybierał tych, którzy wyglądali bardziej lewicowo niż inni. Wcześniej, podczas rozprawy, mówił jednak, że liczył na to, że nikt z 564 osób przebywających na wyspie nie przeżyje. Ci, których nie dosięgły kule, mieli się utopić podczas ucieczki przed strzałami. Wychwalał swoją zbrodnię, określając ją najbardziej popisowym atakiem politycznym po II wojnie światowej. Zapewniał, że zrobiłby to jeszcze raz. Poprosił o uniewinnienie, bo rzekomo uratował Norwegię przed wojną domową²⁸.

Breivik składał zeznanie spokojnie i logicznie. Uderzająca była swoboda, z jaką włączył antyimigranckie, skrajnie prawicowe treści we własną doktrynę walki z wielokulturowością, osadzając ją w realiach krucjaty z islamem i odwołując się do mitologii nordyckiej. Twierdził, że jest templariuszem i obrońcą białej rasy. Liczył, że jego manifest stanie się biblią ultranacjonalistów w całej Europie. Próbował odgrywać przed sądem rolę obrońcy zachodniej cywilizacji. W czasie rozprawy powoływał się na działalność Petera Mangsa, nazywając go z uznaniem największym opozycjonistą w Skandynawii przed 22 lipca 2011 r.²⁹ Opisywał, jak w 2002 r. spotkał się

²⁸ J. Pawlicki, *Świat według Breivika*, „Gazeta Wyborcza”, 18 IV 2012 r.; tenże, *Piekło Andersa Breivika*, „Gazeta Wyborcza”, 24 IV 2012 r.

²⁹ W latach 2003–2010 Peter Mangs wyszukiwał ciemnoskórych imigrantów, do których strzelał z ukrycia, zwykle po zapadnięciu zmroku. Rejonem jego działania było Malmö. Swoją działalność zaktywizował w październiku 2009 r. po zastrzeleniu 20-letniej ciemnoskórej kobiety, która siedziała w samochodzie zaparkowanym w pobliżu meczetu. Ranny został również znajdujący się obok niej 21-letni mężczyzna. W ciągu roku od tego zdarzenia Mangs strzelił do kilkunastu osób, raniąc 13 z nich. Na liście jego celów znajdowali się również znani Szwedzi, których uważał za żydów i przyjaciół Izraela. Podczas rozprawy sądowej przeciwko Mangsowi prokuratorzy, którzy oskarżyli go o 3 zabójstwa i 13 prób zabójstwa, dowodzili, że podsądny miał obsesję na punkcie broni i nienawidził imigrantów. Mangs inspirował się Johnem Ausoniusem, który z pobudek rasistowskich terroryzował imigrantów w Sztokholmie na początku lat 90. XX w. Ausonius został schwytyany po niemal roku poszukiwań i skazany na karę dożywotniego więzienia za zabójstwo i dziewięciokrotne usiłowanie zabójstwa. Peter Mangs, John Ausonius oraz Anders Breivik byli samotnymi

w Londynie z innymi templariuszami, którzy wystąpili w fantastycznych mundurach i białych rękawiczkach. Twierdził, że dwa lata później przebywał w krajach bałtyckich, gdzie wraz z przywódcami innych komórek templariuszy brał udział w kursach szkoleniowych. Prokurator Inga Bejer Engh konsekwentnie i rzeczowo weryfikowała treść wypowiedzi Breivika, przeciwstawiając fakty zmyślonemu przez niego historiom. Dotyczyły one jego wykształcenia, zapewnień na temat liczby przeczytanych książek poświęconych zagadnieniom ekonomicznym, pełnej sukcesów działalności biznesowej. Niestety oskarżony nie potrafił wymienić tytułu żadnej z przeczytanych książek, a w końcu wyznał, że większość swojej rzekomo rozległej wiedzy nie tylko z dziedziny ekonomii, lecz także religii i historii czerpał z Wikipedii. Prokurator Engh wykazała, że jego firmy przynosiły straty, z wyjątkiem jednej, która produkowała i sprzedawała fałszywe dyplomy. Breivik musiał też przyznać, że nie istniała europejska sieć templariuszy, a on sam nie uczestniczył w żadnych kursach tej organizacji. W krzyżowym ogniu pytań prokurator Engh i drugiego oskarżyciela Sveina Holdena Breivik został zdemaskowany jako kłamca, nieudacznik z wielkim ego i człowiek pełen kompleksów³⁰.

Zanim Breivik stanął przed sądem, został poddany badaniom psychiatrycznym. W pierwszej ekspertyzie sporządzonej w grudniu 2011 r. biegli stwierdzili, że cierpi on na schizofrenię paranoidalną, a zatem nie może być sądzony. Zamachowiec absolutnie nie zgadzał się z tą opinią. Uważał się za osobę w pełni władz umysłowych. Wykazała to druga ekspertyza, w której uznano go za poczytalnego. Oparł się na niej sąd, który 24 sierpnia 2012 r. orzekł najwyższy w Norwegii wymiar kary, skazując zamachowca na 21 lat więzienia. Sąd zastrzegł sobie przy tym prawo do bezterminowego przedłużenia kary, jeśli skazany nadal będzie postrzegany jako zagrożenie dla społeczeństwa. Po dziesięciu latach więzień mógł ubiegać się o przedterminowe zwolnienie, co też uczynił 18 stycznia 2022 r. Breivik był zadowolony z wyroku. Zależało mu, aby uznano go za poczytalnego. Postanowił

wilkami i żywili nienawiść do społeczeństwa wielokulturowego. W przeciwieństwie do Breivika Mangs korzystał w przeszłości z opieki psychiatrycznej, potem próbował zniszczyć dokumentację medyczną. Mangs był aktywnym członkiem związku strzeleckiego i dlatego otrzymał zezwolenia na broń i dostęp do niej. W listopadzie 2012 r. został skazany na dożywocie. Zob. M. Gardell, *Urban Terror: The Case of Lone Wolf Peter Mangs*, „Terrorism and Political Violence” 2018, t. 30, nr 5, s. 793–811, <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09546553.2018.1444796> [dostęp: 4 II 2022].

³⁰ K. Kęciek, *Prokurator miażdży Breivika*, „Przegląd”, maj 2012 r., <https://www.tygodnikprzeгляд.pl/prokurator-miazdzy-breivika/> [dostęp: 20 V 2012].

nie odwoływać się od wyroku, tym bardziej że – jak wyjaśnił – legitymizowałoby to sąd, którego nie uznawał³¹.

Europejskie media starały się unikać określania Breivika mianem terrorysty. Dla francuskiej prasy był on najczęściej „autorem masakry” na wyspie Utøya. Niemieckie oraz anglosaskie media posługiwały się określeniem „masowy morderca”, co miało oznaczać dokonanie wielu morderstw, ale bez kontekstu politycznego. Jednak czyn Breivika był aktem terrorystycznym w czystej postaci i nie miało znaczenia, że mogło to dowartościować sprawcę i jego zbrodnię. Podczas toczącej się rozprawy sądowej tylko częściowo udało się zniszczyć mit samozwańczego obrońcy „białej Europy”. Podczas pobytu w więzieniu Breivik otrzymał mnóstwo listów zawierających wyrazy poparcia nie tylko dla jego ideologii, lecz także popełnionych przez niego czynów. W wielu z nich były zawarte propozycje małżeństwa. Oszacowano, że Breivik miał ok. 15 tys. sympatyków w samej tylko Norwegii. W dniu 6 czerwca 2012 r. aresztowano Eivinda Berge’a, blogera i ekstremistę, który zachęcał do zabijania policjantów jako kolaborantów. Z kolei norwescy neonaziści skupieni w organizacji Nordfront rozprawdzali w Bergen ulotki propagandowe wspierające zamachowca z 22 lipca, a w Trondheim doszło do starć między neonazistami i antyrasistami. Breivik potrafił również wpłynąć na psychikę strażników więziennych. Istniała obawa, że padną oni ofiarą syndromu sztokholmskiego, mimo że często ich wymieniano. Informował o tym między innymi portal *Moja Norwegia*³². Początkowo zmieniano również miejsce odosobnienia Breivika, którego kilkakrotnie przenoszono między więzieniami Ila i Skien. Skazaniec miał dwa oblicza. Z jednej strony był uprzejmy, wdzięczny i przyjacielski, z drugiej natomiast był pochłonięty swoją misją i bezustannie mówił o tym, jak widzi porządek świata.

Naśladowcy Breivika

Anders Breivik zapoczątkował nowy rodzaj zagrożenia terrorystycznego nie tylko w Europie, lecz także na świecie oraz wywarł duży wpływ na działania służb specjalnych i policji krajów UE. Po 11 września 2001 r. zmniejszyło się

³¹ E. Czykwin, *Anders Breivik...*, s. 171.

³² A. Kajka, *Stróże więzienni są wykończeni pilnowaniem Breivika*, *Moja Norwegia*, 14 XI 2014 r., <https://www.mojanorwegia.pl/zycie-w-norwegii/stroze-wiezienni-sa-wykonczeni-pilnowaniem-breivika-8947.html> [dostęp: 15 XI 2014].

zainteresowanie służb ekstremizmem politycznym na rzecz zagrożenia ze strony radykalnego islamu. Na pierwszym planie znalazło się zwalczanie Al-Ka'idy i organizacji z nią powiązanych. Jednak aktywność islamskich ekstremistów coraz częściej zwracała uwagę prawej strony sceny politycznej, organizacji nacjonalistycznych, dziennikarzy i niezależnych autorów. Ich narracja wywoływała ostrą reakcję lewicy i organizacji pozarządowych broniących polityki wielokulturowości, mimo że poniosła ona fiasko, podobnie jak prowadzona wcześniej polityka integracji. Konsekwentnie też zwalczano rzeczową krytykę islamskiego radykalizmu, uznając ją za przejaw islamofobii, rasizmu i nienawiści. Taka postawa polityków i prorządowych mediów musiała wywołać powstanie organizacji o charakterze antyimigranckim i antymuzułmańskim, z których część nie stroniła od brutalnej przemocy. Przykładem może być niemieckie Nationalsozialistischer Untergrund (pol. Narodowosocjalistyczne Podziemie) czy brytyjska English Defence League (pol. Angielska Liga Obrony). Breivik i jego postawa w sądzie wzbudziły ogromne zainteresowanie ekspertów zajmujących się problematyką terroryzmu, służb specjalnych, psychologów. Ci ostatni zaczęli podkreślać konieczność profilowania osób zagrożonych radykalizmem i przeciwdziałania ekstremistycznej przemocy. W Norwegii, Danii i Niemczech powrócono do programów deradykalizacyjnych, a w innych krajach przystąpiono, z różnym skutkiem, do ich wprowadzania. Na szczelu UE w 2011 r. powołano Radicalisation Awareness Network (pol. Sieć Świadomości Radykalizacji).

Norweskie służby zwróciły uwagę na kilka charakterystycznych elementów aktywności Breivika, które należało poddać analizie. Wyciągnięte z niej wnioski stanowiłyby agendę dla działań antyterrorystycznych. Przed wszystkim podkreślano konieczność monitorowania w cyberprzestrzeni wszystkich treści o ekstremistycznym charakterze – zarówno politycznych, jak i religijnych. Zainteresowanie powinny wzbudzać publikacje zawierające określenia, symbolikę lub opisy obrzędowości, które mogą wskazywać na przemianę osobowości autora lub jego radykalizację (w przypadku Breivika było to między innymi nazwanie się templariuszem). Tego typu określenia oraz kontekst ich użycia powinny inspirować do działań prewencyjnych. Skoro internet zapewnia anonimowość i nie naraża na społeczne piętno, to służby powinny umieć sprawnie analizować informacje wymieniane w cyberprzestrzeni oraz ukryte w nich treści. Inny ważny wniosek płynął z oceny postawy Fjordmana, mentora Breivika, który 11 września 2001 r. przebywał w Kairze i zaszokował go widok młodych ludzi wiwatujących na ulicach stolicy Egiptu z powodu ataku na USA. Późniejsze agresywne

treści, które Fjordman zamieszczał w internecie, mogą być wskazówką, jak rozwiązywać podobne problemy, bez uciekania się do przemocy. Zwrócono również uwagę, odwołując się do innych przypadków aktywnych strzelców, na konieczność szybkiego i zdecydowanego reagowania służb antyterrorystycznych, z którymi aktywni strzelcy nie chcą negocjować i dokonują samobójstwa³³.

Mimo tych wszystkich rekomendacji przewidywano, że wcześniej czy później Breivik znajdzie naśladowców zafascynowanych jego zbrodnią. Jednym z nich okazał się Brunon Kwiecień, pracownik naukowy Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, chemik z tytułem doktora, pirotechnik z zamiłowania. Stworzył on czteroosobową grupę, w której znalazło się dwóch funkcjonariuszy ABW działających pod przykryciem (operacja „Eligiusz”). Celem tej grupy miał być atak na Sejm podczas grudniowych obrad w 2012 r. z udziałem prezydenta i premiera RP, poświęconych pracom nad projektem budżetu. Do przeprowadzenia zamachu Kwiecień chciał wykorzystać specjalnie przygotowany transporter opancerzony typu SKOT załadowany 4 tonami materiałów wybuchowych na bazie saletry amonowej. W dniu 9 listopada 2012 r. został aresztowany i oskarżony o przygotowywanie ataku terrorystycznego. Kwiecień działał z pobudek nacjonalistycznych, ksenofobicznych i antysemickich. Osoby sprawujące władzę uznawał za obce. We wpisach na forach internetowych, na których występował pod nickiem „borazol”, apelował do użytkowników, którzy chcą czynem zmienić coś w kraju, aby nawiązali z nim kontakt. Uważał bowiem, że w Polsce trzeba zrobić radykalne porządki. Na ten apel odpowiedziała ABW, która podstawiła mu dwóch młodych funkcjonariuszy. Kwiecień pisał, że można uniknąć błędów popełnionych przez Breivika, który w Oslo niewłaściwie zaparkował samochód oraz przygotował zbyt mały ładunek wybuchowy, przez co skala zniszczeń była ograniczona³⁴. Podczas śledztwa prowadzonego w sprawie Kwietnia znaleziono tylko niewielką ilość materiałów wybuchowych, mimo że zamówił on mnóstwo saletry amonowej. W przeszukanych lokalach odkryto natomiast kilkanaście sztuk nielegalnie posiadanej broni palnej i ponad 1100 sztuk amunicji. Po broń Kwiecień jeździł do Belgii, ponieważ

³³ M. Ranstorp, „Lone Wolf Terrorism”. *The Case of Anders Breivik*, „Sicherheit und Frieden” 2013, t. 31, nr 2, s. 92, https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0175-274x-2013-2-87.pdf?download_full_pdf=1 [dostęp: 11 XII 2016].

³⁴ W. Czuchnowski, *Operacja Brunon K. Gdzie mogło wybuchnąć*, „Gazeta Wyborcza”, 21 XI 2012 r.; M. Kozubał, I. Kacprzak, *Chemik zafascynowany Breivikiem*, „Rzeczpospolita”, 21 XI 2012 r.

w Polsce policja odmówiła mu wydania pozwolenia. Nie było również transportera opancerzonego³⁵. Przed sądem przyznał się tylko do organizowania szkoleń dotyczących materiałów wybuchowych. Dnia 1 grudnia 2015 r. Sąd Okręgowy w Krakowie skazał Kwietnia na karę 13 lat pozbawienia wolności. W wyniku apelacji w kwietniu 2017 r. sąd zmniejszył karę więzienia do 9 lat. Rok później Sąd Najwyższy oddalił kasację. Kwiecień zmarł w więzieniu w sierpniu 2019 r.³⁶

W listopadzie 2012 r. słynny amerykański think tank Strategic Forecasting Inc. (Stratfor) opublikował analizę *Mimicking Breivik in Poland* (pol. Naśladowanie Breivika w Polsce). Jego autor Ben West zwrócił uwagę na czysto techniczne kwestie przygotowań Kwietnia do zamachu. Analityk zauważył, że krakowski wykładowca był z racji swojego wykształcenia znacznie lepiej przygotowany do przeprowadzenia zamachu niż Breivik. Podważył ilość ładunku wybuchowego użytego do próbnej detonacji widocznego na filmie autorstwa Kwietnia. Zaprezentowana eksplozja musiała być spowodowana znacznie mniejszą ilością materiałów wybuchowych, niż utrzymywali polscy śledczy. West wskazał ewidentne błędy, które popełnił Kwiecień. W jego opinii mógłby on zostać świetnym „bombiarzem”, ale jako terrorysta nie był dobrze przygotowany. Pomimo podjęcia próby wyeliminowania błędów Breivika Polak zachowywał się bardzo nieostrożnie. Norweg zadbał o zachowanie akcji w tajemnicy, tymczasem Kwiecień chwalił się ze swoimi możliwościami konstruowania ładunków wybuchowych i propagował swoją ideologię, co czyniło go podejrzanym. Pracownik Stratfora nie miał wątpliwości, że z udaremnionej akcji polskiego chemika kolejni terroryści wyciągną wnioski. Jest to bowiem swego rodzaju sztafeta pokoleń³⁷.

Dnia 22 lipca 2016 r., w piątą rocznicę zamachów przeprowadzonych przez Breivika, doszło do strzelaniny w restauracji McDonald's i galerii handlowej Olympia-Einkaufszentrum w Monachium, w wyniku której zginęło 9 osób, a 37 odniosło rany. Sprawcą był 18-letni Ali Sonboly z rodziny irańskich imigrantów w Niemczech, który fascynował się zbrodnią Breivika i strzelaninami w szkołach w Stanach Zjednoczonych. Dwa miesiące przed zamachem zmienił imię z Ali na David i nawrócił się na chrześcijaństwo.

³⁵ A. Szulc, *Niewidoczność. Portret zamachowca*, „Newsweek” 2012, nr 48, s. 15.

³⁶ *Nie żyje Brunon Kwiecień. Był skazany za organizowanie zamachu na Sejm*, Wirtualna Polska, 6 VIII 2019 r., <https://wiadomosci.wp.pl/nie-zyje-brunon-kwiecien-byl-skazany-za-organizowanie-zamachu-na-sejm-6410664238418049a> [dostęp: 7 VIII 2019].

³⁷ B. West., *Mimicking Breivik in Poland*, Stratfor, 29 XI 2012 r., <https://worldview.stratfor.com/article/mimicking-breivik-poland> [dostęp: 3 XII 2012].

Najprawdopodobniej chciał zerwać z islamską tożsamością. Sonboly, posługując się pistoletem marki Glock kal. 9 mm, najpierw otworzył ogień w McDonalddie mieszczącym się we wspomnianej galerii. Wybierał osoby o ciemnej karnacji skóry, mogące pochodzić z Bliskiego Wschodu. Większość ofiar zabił właśnie w tej restauracji. Po dokonaniu zamachu terrorysta uciekł z miejsca zdarzenia do dzielnicy mieszkalnej, gdzie ukrył się w przechowalni rowerów jednego z bloków. O godz. 20.25 wyszedł naprzeciw policjantom i na ich oczach popełnił samobójstwo, strzelając sobie w głowę z pistoletu³⁸.

W lutym 2019 r. w Stanach Zjednoczonych zatrzymano 49-letniego Christophera Paula Hassona, białego suprematystę, który planował zamach w stylu Breivika. W tym celu od 2017 r. gromadził broń i amunicję, zbierał informacje na temat celów przyszłych zamachów, którymi mieli być politycy Partii Demokratycznej oraz dziennikarze. Analizował prawdopodobieństwo uśmiercenia poszczególnych osób, tworząc specjalny arkusz kalkulacyjny listy trafień. Studiował listy i manifesty pozostawione przez wielokrotnych zabójców między innymi manifest Breivika. Fanatyk planował również użycie broni biologicznej, w tym wirusa grypy hiszpanki, jadu kiełbasianego (botuliny) i węglika, w celu zatrucia żywności. Podczas przygotowań do serii zamachów rozmieścił broń, amunicję, żywność, mundury wojskowe w pięciu różnych lokalizacjach. Zakupił również trzy domy, które miały stanowić bazę do ataków. Hasson został aresztowany 15 lutego 2019 r. na parkingu Kwatery Głównej Straży Ochrony Wybrzeża w Waszyngtonie (był oficerem tej służby). W jego domu znaleziono siedem karabinów, dwie strzelby, cztery pistolety, dwa rewolwery i dwa tłumiki, a także magazynki i amunicję. W następnym roku został skazany na 13 lat pozbawienia wolności za nielegalne posiadanie broni i narkotyków. Nie oskarżono go o przygotowywanie ataku terrorystycznego, mimo że prokurator nie miał co do tego wątpliwości, gdyż przemawiały za tym liczne dowody³⁹.

W dniu 15 marca 2019 r. zradykalizowany 28-letni Australijczyk Brenton Tarrant przeprowadził dwa ataki na muzułmanów modlących się w meczetach w nowozelandzkim mieście Christchurch. Najpierw ok. godz. 14.45

³⁸ B.T. Wieliński, *Atak szaleńca, nie kalifatu*, „Gazeta Wyborcza”, 25 VII 2016 r.

³⁹ M. Choi, *Coast Guard officer accused of plotting to kill Democrats, journalists*, Politico, 20 II 2019 r., <https://www.politico.com/story/2019/02/20/coast-guard-officer-domestic-terror-1176806> [dostęp: 21 II 2019]; R. Kalvapalle, *U.S. Coast Guard lieutenant allegedly plotted mass terror attack targeting Democrats, journalists*, Global News, 20 II 2019 r., <https://globalnews.ca/news/4980961/christopher-hasson-coast-guard-terrorist-plot/> [dostęp: 21 II 2019].

wszedł do meczetu Al-Nur, gdzie z broni automatycznej oddał strzały do przypadkowych ludzi. Gdy skończyła mu się amunicja, opuścił budynek, aby w zaparkowanym w pobliżu samochodzie wymienić broń. Wrócił do meczetu i oddał strzały do ofiar przejawiających oznaki życia. Zginęło 48 osób. Tę masakrę transmitował na żywo w Facebooku. Następnie udał się do meczetu Linwood, w którym zaczął strzelać ok. godz. 16.00. W tym podwójnym ataku zginęło ogółem 51 osób, a 50 odniosło rany. Sprawca został zatrzymany przez policję. Na magazynkach do karabinu umieścił polityczne hasła oraz nazwiska konkretnych osób i postaci historycznych, w tym polskiego hetmana koronnego Feliksa Kazimierza Potockiego. Walczył on pod dowództwem króla Jana III Sobieskiego w bitwie pod Wiedniem w 1683 r. Ta data również widniała na broni zamachowca. Na lufie karabinu napastnik wyrył nazwisko Breivika. W 2017 r. Tarrant odwiedził liczne kraje europejskie, w tym Polskę. Zainspirowany Norwegiem również pozostawił swój manifest o antyimigranckiej, antymuzułmańskiej wymowie zatytułowany: *The Great Replacement. Towards a new Society. We march ever forwards* (pol. Wielka wymiana. Ku nowego społeczeństwu. Maszerujemy zawsze do przodu)⁴⁰. Wezwał w nim między innymi do zabijania muzułmanów w Europie Zachodniej, a także pozbawienia życia niektórych polityków o proimigranckim nastawieniu, w tym Angeli Merkel. Chciał, aby przedstawiciele ras innych niż biała oraz wyznawcy islamu opuścili tereny cywilizacji zachodniej. W sierpniu 2020 r. Tarrant został skazany na karę dożywotniego więzienia, bez możliwości starania się o wcześniejsze zwolnienie. Był to pierwszy taki wyrok w historii sądownictwa Nowej Zelandii⁴¹.

W dniu 27 kwietnia 2019 r. 19-letni John Timothy Earnest oddał strzały z karabinu półautomatycznego do wyznawców judaizmu zgromadzonych w synagodze w Poway w stanie Kalifornia. W wyniku ataku śmierć poniosła jedna kobieta (zmarła w szpitalu), która własnym ciałem zasłoniła rabina przed kulami, a trzy inne osoby zostały ranne. Ofiar z pewnością byłoby więcej, gdyby nie reakcja obecnego w synagodze funkcjonariusza Straży

⁴⁰ B. Tarrant, *The Great Replacement*, https://img-prod.ilfoglio.it/userUpload/The_Great_Replacementconvertito.pdf [dostęp: 15 III 2020].

⁴¹ *Zamachowiec z Nowej Zelandii był w Polsce. Nowe fakty*, Wirtualna Polska, 19 III 2019 r., <https://wiadomosci.wp.pl/zamachowiec-z-nowej-zelandii-byl-w-polsce-nowe-fakty-6361066902677121a> [dostęp: 20 III 2019]; PAP, *Zamordował ponad 50 osób. Zamachowiec z Christchurch usłyszał wyrok*, TVP Info, 27 VIII 2020 r., <https://www.tvp.info/49585889/nowa-zelandia-zamachowiec-z-christchurch-brenton-tarrant-skazany-na-dozywocie-wieszwiecej> [dostęp: 27 VIII 2020].

Ochrony Wybrzeża, który strzałami zmusił napastnika do ucieczki. Został on schwytany ok. 3,5 km od miejsca zdarzenia po telefonie do policji, w którym poinformował o swojej lokalizacji. Okazało się, że miesiąc wcześniej był przesłuchiwany. Earnesta podejrzewano o podpalenie meczetu w San Diego, jednak z powodu braku dowodów pozostawiono go na wolności. Był on autorem manifestu zamieszczonego tuż przed zamachem na portalu 8chan⁴². Wyrażał w nim swoje antysemickie i rasistowskie poglądy, stwierdzając, że Żydzi przygotowują się do skrupulatnie zaplanowanego ludobójstwa białej rasy. W liście cytował Brentona Tarranta i „twórczość” Roberta Bowersa, sprawcy ataku na synagogę w Pittsburghu 27 października 2018 r. (zginęło w nim 11 osób, a 6 zostało rannych). Twierdził, że do działania zainspirowały go między innymi takie postacie, jak: Jezus, Paweł Apostoł, Marcin Luter i Adolf Hitler. Potępił też prezydenta Donalda Trumpa jako prosyjonistycznego zdrajcę. Pod koniec września 2021 r. Earnest został skazany na karę dożywotniego więzienia bez możliwości warunkowego zwolnienia⁴³.

Dnia 3 sierpnia 2019 r. doszło do masakry w El-Paso w stanie Texas, przy granicy z Meksykiem. Jej sprawcą był 21-letni Patrick Crusius, który do El-Paso przyjechał z odległego o 1000 km miasta Allen. W wypełnionym ludźmi supermarkecie Walmart Crusius z karabinka AK-47 zastrzelił 23 osoby, a ponad 20 ranił. Sprawca przyznał później, że starał się wybierać na ofiary przede wszystkim osoby o latynoskim wyglądzie. I on, wzorem wymienionych wyżej terrorystów, zostawił manifest opublikowany na portalu 8chan. W pięciostronicowym dokumencie, zatytułowanym *The Inconvenient Truth* (pol. Niewygodna prawda), odniósł się wprost do wspomnianego manifestu Tarranta. Naświetlił polityczne i ekonomiczne przyczyny swojego postępowania, wyjaśnił, dlaczego wybrał taką broń, i prognozował społeczną reakcję, jaką wywoła jego czyn. Negatywnie wypowiedział się na temat mniejszości zamieszkujących Stany Zjednoczone, przekonywał o wyższości osób o białym kolorze skóry, wyraził zaniepokojenie nielegalną imigracją, wielokulturowością zachodniej cywilizacji oraz degradacją

⁴² T. Lavin, *The San Diego shooter's manifesto is a modern form of an old lie about Jews*, „The Washington Post”, 29 IV 2019 r., <https://www.washingtonpost.com/outlook/2019/04/29/san-diego-shooters-manifesto-is-modern-form-an-old-lie-about-jews/> [dostęp: 12 II 2020].

⁴³ PAP, *Wszedł do synagogi i zaczął strzelać. Władze: napastnik działał sam*, TVN 24, 29 IV 2019 r., <https://tvn24.pl/swiat/usa-atak-na-synagoge-wladze-sprawca-dzialal-sam-ra931407-2303539> [dostęp: 29 IV 2019]; „Tchórz, zwierzę, potwór”. *Niedoszłe ofiary nie miały litości dla 22-latk*, 1 X 2021 r., <https://www.o2.pl/informacje/tchorz-zwierze-potwor-niedoszle-ofiary-nie-mialy-litosci-dla-22-latka-6689158638774912a> [dostęp: 2 X 2021].

środowiska naturalnego. Do jego niszczenia przyczynia się według niego amerykański styl życia, do którego dążą także Latynosi przebywający w USA. Przytoczył tezę, że Partia Demokratyczna w Stanach zabiega o zwiększenie liczby latynoskich imigrantów, aby poszerzyć swój wyborczy elektorat. Wyraził też sprzeciw wobec korporacji zatrudniających imigrantów i przekonanie, że jego działanie wywoła społeczną reakcję, w której wyniku miliony Latynosów powrócą do swoich krajów⁴⁴.

W dniu 10 sierpnia 2019 r. 21-letni Philip Manshaus otworzył ogień do osób zgromadzonych w meczecie w Baerum na przedmieściach Oslo. Niko go poważnie nie zranił, ponieważ został natychmiast obezwładniony przez emerytowanego oficera pakistańskich sił powietrznych. Przed dokonaniem zamachu zabił swoją przyrodną 17-letnią siostrę, urodzoną w Chinach Johannę Zhangjia Ihle-Hansen. Manshaus zamieszczał w internecie rasistowskie treści i odwoływał się do ideologii Hitlera, a Breivika podawał jako wzór do naśladowania. W jednym z wpisów Breivika, Tarranta, Earnesta i Crusiusa nazwał bohaterami. W czerwcu 2020 r. został skazany na 21 lat pozbawienia wolności. Decyzją sądu ma spędzić w więzieniu minimum 14 lat. Po tym czasie może ubiegać się o przedterminowe zwolnienie⁴⁵.

Dnia 19 lutego 2020 r. 43-letni Tobias Rathjen, związany ze skrajną prawicą, w niemieckim mieście Hanau zabił w dwóch atakach na tureckie bary dziewięć osób i ranił sześć następnych. Wszystkie ofiary miały imigranckie pochodzenie. Najpierw oddał kilkanaście strzałów w palarni fajek wodnych Midnight, a następnie przejechał samochodem ok. 2,5 km i otworzył ogień w lokalu Arena Bar & Cafe, po czym wrócił do domu, zabił swoją matkę i popełnił samobójstwo. Kilka dni przed atakiem zamieścił na YouTube prawie godzinne nagranie. Rathjen fantazjował w nim, że Stany Zjednoczone są pod kontrolą tajnych stowarzyszeń oraz że istnieją tam podziemne bazy wojskowe, w których czci się diabła, a dzieci są maltretowane i zabijane. Zaapelował do obywateli USA, aby się przebudzili i stawili temu opór. Terrorysta pozostawił także 24-stronicowy list manifest również wskazujący na jego paranoiczne zaburzenia⁴⁶. Napisał w nim między

⁴⁴ P. Crusius, *The Inconvenient Truth*, sierpień 2019 r., <https://randallpacker.com/wp-content/uploads/2019/08/The-Inconvenient-Truth.pdf> [dostęp: 20 XII 2019].

⁴⁵ *Norwegia: Philip Manshaus skazany na 21 lat pozbawienia wolności*, Interia, 11 VI 2020 r., <https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-norwegia-philip-manshaus-skazany-na-21-lat-pozbawienia-wolno,nId,4548675> [dostęp: 12 VI 2020].

⁴⁶ *Sprawca strzelaniny w Hanau pozostawił po sobie list i nagrania wideo. Chciał „oczyścić” Niemcy*, Gazeta.pl, 20 II 2020 r., <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114881,25714454,sprawca>

innymi, że już jako dziecko czuł się obserwowany przez innych ludzi, a jako dorosły doznał wielu zniewag. Wyjaśnił, że podczas studiów poznał koleżankę, ale w pewnym momencie zaczął podejrzewać jej rodziców o monitorowanie go. Takie same działania zarzucił swojemu ojcu. Ponadto dwóch funkcjonariuszy tajnych służb miało przekonać pracodawcę ojca do zwolnienia go z pracy. Służby specjalne były winne również temu, że nie mógł znaleźć sobie żony. W manifestcie Rathjen stwierdził, że składał skargi do prokuratury w Hanau i do Prokuratury Federalnej w Karlsruhe w związku ze znalezieniem się pod kontrolą tajnej organizacji. Przekonywał także, że to Stany Zjednoczone przeprowadziły ataki z 11 września 2001 r., a ludzkość jest otumaniona przez bardzo małą elitę, która dysponuje tajemną wiedzą. Obywatele amerykańscy powinni się obudzić i walczyć z siłami zła. Wezwał do całkowitego unicestwienia narodów zamieszkujących ponad 20 krajów – od Maroka po Filipiny (państwa muzułmańskie i Izrael), ponieważ większość ras i kultur uznał za destrukcyjne, zwłaszcza islam.

Podsumowanie

W lutym 2022 r. sąd okręgu Telemark w południowej Norwegii nie wyraził zgody na przedterminowe warunkowe zwolnienie z więzienia Andersa Breivika, ponieważ zgodnie z opinią psychiatry nadal istnieje poważne ryzyko, że w przyszłości będzie on stosował przemoc. Decyzja sądu wpisuje się w dyskusyjny i stale podnoszony pogląd, że niezwykle trudno jest dokonać deradykalizacji ekstremistów, a wręcz jest to niemożliwe. Mimo że ta opinia dotyczy islamskich radykałów, to należałoby ją rozszerzyć na całe spektrum ekstremizmu religijnego i politycznego. Przeciwnicy tego poglądu odwołują się do osiągnięć państw skandynawskich oraz Niemiec, będących pionierami w realizowaniu deradykalizacyjnych programów o nazwie „Exit”, które dotyczyły członków grup neonazistowskich i gangów motocyklowych. W przypadku Breivika i jego naśladowców mamy jednak

ca-strzelaniny-w-hanau-pozostawil-po-sobie-list-i-nagrania.html [dostęp: 20 II 2020]; N. Bogucka, *Niemcy. Zamach w Hanau. 35-latka o polskich korzeniach była w ciąży*, 21 II 2020 r., <https://www.o2.pl/artykul/niemcy-zamach-w-hanau-35-latka-o-polskich-korzeniach-byla-w-ciazy-6481089085019777a> [dostęp: 22 II 2020]; F. Jansen, S. Lemkemeyer, *Was über den Täter von Hanau bekannt ist*, „Der Tagesspiegel”, 21 II 2020 r., <https://www.tagesspiegel.de/politik/wer-war-tobias-rathjen-was-ueber-den-taeter-von-hanau-bekannt-ist/25566016.html> [dostęp: 22 II 2020].

do czynienia z samotnymi wilkami, których zidentyfikowanie w fazie przygotowania do zamachu nie jest możliwe do momentu, kiedy podzielią się swoimi planami lub opublikują w mediach społecznościowych swoje przesłanie czy manifest. Można powstrzymać człowieka od stosowania przemocy, ale poglądy w nim pozostaną. Nie da się bowiem usunąć idei z ludzkiej świadomości, chyba że dojdzie do samoderadykalizacji. Dlatego tak ważne jest stałe monitorowanie sieci i mediów społecznościowych pod kątem propagowania radykalnych treści. Z drugiej strony nie należy zapominać o źródłach, które wpływają na kształtowanie świadomości prawicowych ekstremistów. W wielu państwach Europy jest to nierówne traktowanie rdzennych obywateli i muzułmańskich imigrantów, stosowanie polityki *appeasementu* wobec wyznawców islamu. Polega ona między innymi na przyznawaniu szczególnych uprawnień muzułmanom kosztem innych społeczności oraz na uciszaniu krytyków takiej polityki (poprawność polityczna). Ten specjalny status w wielu przypadkach zwalnia muzułmanów z obowiązku przestrzegania norm, których naruszenie przez innych członków społeczności jest zagrożone sankcjami. Tego typu praktyki nie podobają się znacznej części społeczeństw krajów przyjmujących, wpływają na zaostrzenie się antagonizmów społecznych, a ugrupowania prawicowe i jednostki (samotne wilki) motywują do działania⁴⁷.

Bibliografia

Bylica A., *Norwegia rok po zamachach*, „e-Terroryzm.pl” 2012, nr 9, s. 6–7.

Czarnecki M., *Skandynawia halal. Islam w krainie białych nocy*, Warszawa 2019.

Czuchnowski W., *Operacja Brunon K. Gdzie mogło wybuchnąć*, „Gazeta Wyborcza”, 21 XI 2012 r.

Czykwin E., *Anders Breivik. Między dumą a wstydem*, Warszawa 2019.

Izak K., *Anders Behring Breivik. Studium przypadku skrajnie prawicowego terrorysty – samotnego wilka (część 1)*, „Terroryzm – studia, analizy, prewencja” 2022, nr 2, s. 93–127.

⁴⁷ Wnioski do całości artykułu zostały opublikowane w jego pierwszej części. Zob. K. Izak, *Anders Behring Breivik. Studium przypadku skrajnie prawicowego terrorysty – samotnego wilka (część 1)*, „Terroryzm – studia, analizy, prewencja” 2022, nr 2, s. 118–124.

Korolewski A., „Active shooter” – jedna z metod wykorzystywanych przez terrorystów, w: *Reagowanie na zamachy terrorystyczne. Wybrane zagadnienia*, J. Stelmach (red.), Warszawa 2016, s. 87–103.

Kozicki A., *Władze cywilne wobec ataków terrorystycznych w Norwegii w 2011 r. Przywództwo, zasoby kulturowe i język politycznego opisu*, w: *Reagowanie na zamachy terrorystyczne. Wybrane zagadnienia*, J. Stelmach (red.), Warszawa 2016, s. 104–116.

Kozubal M., Kacprzak I., *Chemik zafascynowany Breivikiem*, „Rzeczpospolita”, 21 XI 2012 r.

Pasamonik B., *Deradykalizacja „po skandynawsku”*, w: *Zderadykalizować radykała*, K. Górak-Sosnowska (red.), Warszawa 2018, s. 135–156.

Pawlicki J., *Piekło Andersa Breivika*, „Gazeta Wyborcza”, 24 IV 2012 r.

Pawlicki J., *Świat według Breivika*, „Gazeta Wyborcza”, 18 IV 2012 r.

Szulc A., *Niewidoczność. Portret zamachowca*, „Newsweek” 2012, nr 48, s. 14–17.

Wejkszner A., *Globalna sieć Al-Kaidy. Nowe Państwo Islamskie*, Warszawa 2017.

Wejkszner A., *Samotne wilki kalifatu? Państwo Islamskie i indywidualny terroryzm dżihadystyczny w Europie Zachodniej*, Warszawa 2018.

Wielński B.T., *Atak szaleńca, nie kalifatu*, „Gazeta Wyborcza”, 25 VII 2016 r.

Witoszek N., *Najlepszy kraj na świecie*, Wołowiec 2021.

Zamach w Norwegii. Nowy wymiar zagrożenia terroryzmem w Europie, K. Liedel, P. Piasecka, T.R. Aleksandrowicz (red.), Warszawa 2011.

Źródła internetowe

22 July (Gjorv) Commission Report: Recommendations. Preliminary English Version of Selected Chapters, 13 VIII 2012 r., <https://famous-trials.com/breivik/2578-22-july-gjorv-commission-report-summary-in-english> [dostęp: 16 VIII 2016].

AFP, *Norway extradites Islamist preacher to Italy*, France24, 26 III 2020 r., <https://www.france24.com/en/20200326-norway-extradites-islamist-preacher-to-italy> [dostęp: 27 III 2020].

AFP, *Norway jails controversial Iraqi preacher*, France24, 17 VII 2019 r., <https://www.france24.com/en/20190717-norway-jails-controversial-iraqi-preacher> [dostęp: 18 VII 2019].

Bjørge T., *Right-Wing Extremism in Norway: Changes and Challenges*, Center for Research on Extremism, 25 II 2019 r., <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/news-and-events/right-now/2019/right-wing-extremism-in-norway.html> [dostęp: 27 II 2019].

Bjørge T., Jupskås A.R., *The Long-Term Impacts of Attacks: The Case of the July 22, 2011 Attacks in Norway*, „Perspectives on Terrorism” 2021, t. 15, nr 3, s. 2–13, <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2021/issue-3/bjorge-and-jupskas.pdf> [dostęp: 4 II 2022].

Bogucka N., *Niemcy. Zamach w Hanau. 35-latka o polskich korzeniach była w ciąży*, 21 II 2020 r., <https://www.o2.pl/artykul/niemcy-zamach-w-hanau-35-latka-o-polskich-korzeniach-byla-w-ciazy-6481089085019777a> [dostęp: 22 II 2020].

Choi M., *Coast Guard officer accused of plotting to kill Democrats, journalists*, Politico, 20 II 2019 r., <https://www.politico.com/story/2019/02/20/coast-guard-officer-domestic-terror-1176806> [dostęp: 21 II 2019].

Crusius P., *The Inconvenient Truth*, sierpień 2019 r., <https://randallpacker.com/wp-content/uploads/2019/08/The-Inconvenient-Truth.pdf> [dostęp: 20 XII 2019].

Gardell M., *Urban Terror: The Case of Lone Wolf Peter Mangs*, „Terrorism and Political Violence” 2018, t. 30, nr 5, s. 793–811, <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09546553.2018.1444796> [dostęp: 4 II 2022].

Grelowska I., *Anders Breivik. Nakręcony do zbrodni*, Interia, 20 IX 2019 r., <https://styl.interia.pl/magazyn/news-anders-breivik-nakrecony-do-zbrodni,nId,3213764> [dostęp: 21 IX 2019].

Jansen F., Lemkemeyer S., *Was über den Täter von Hanau bekannt ist*, „Der Tagesspiegel”, 21 II 2020 r., <https://www.tagesspiegel.de/politik/wer-war-tobias-rathjen-was-ueber-den-taeter-von-hanau-bekannt-ist/25566016.html> [dostęp: 22 II 2020].

Kajka A., *Stróże więzienni są wykończeni pilnowaniem Breivika*, Moja Norwegia, 14 XI 2014 r., <https://www.mojanorwegia.pl/zycie-w-norwegii/stroze-wiezienni-sa-wykonczeni-pilnowaniem-breivika-8947.html> [dostęp: 15 XI 2014].

Kalvapalle R., *U.S. Coast Guard lieutenant allegedly plotted mass terror attack targeting Democrats, journalists*, Global News, 20 II 2019 r., <https://globalnews.ca/news/4980961/christopher-hasson-coast-guard-terrorist-plot/> [dostęp: 21 II 2019].

Kęćiek K., *Prokurator miażdży Breivika*, „Przeгляд”, maj 2012 r., <https://www.tygodnikprzeгляд.pl/prokurator-miazdzy-breivika/> [dostęp: 20 V 2012].

Lavin T., *The San Diego shooter's manifesto is a modern form of an old lie about Jews*, „The Washington Post”, 29 VI 2019 r., <https://www.washingtonpost.com/outlook/2019/04/29/san-diego-shooters-manifesto-is-modern-form-an-old-lie-about-jews/> [dostęp: 12 II 2020].

Muzułmanie w Norwegii, Rita Kubyliś Consulting, 4 VI 2021 r., <https://rkconsulting.com.pl/2021/06/04/hello-world/> [dostęp: 6 VI 2021].

Nie żyje Brunon Kwiecień. Był skazany za organizowanie zamachu na Sejm, Wirtualna Polska, 6 VIII 2019 r., <https://wiadomosci.wp.pl/nie-zyje-brunon-kwiecien-byl-skazany-za-organizowanie-zamachu-na-sejm-6410664238418049a> [dostęp: 7 VIII 2019].

Norwegia: Philip Manshaus skazany na 21 lat pozbawienia wolności, Interia, 11 VI 2020 r., <https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-norwegia-philip-manshaus-skazany-na-21-lat-pozbawienia-wolno,nId,4548675> [dostęp: 12 VI 2020].

PAP, *Breivik przegrał w procesie wytoczonym państwu. Wyrok liczy 55 stron*, RMF 24, 1 III 2017 r., https://www.rmf24.pl/fakty/swiat/news-breivik-przegral-w-procesie-wytoczonym-panstwu-wyrok-liczy-5,nId,2361487#crp_state=1 [dostęp: 2 III 2017].

PAP, *Gry komputerowe na cenzurowanym w Norwegii. To przez Breivika*, „Newsweek Polska”, 30 VII 2011 r., <https://www.newsweek.pl/swiat/gry-komputerowe-zakazy-w-norwegii-przez-zamach-breivika/ds7bv55> [dostęp: 15 II 2017].

PAP, *Narzekał na zimną kawę i starą konsolę. Breivik wygrał proces*, TVP Info, 20 VI 2016 r., <https://www.tvp.info/24974655/anders-breivik-wygral-proces-przeciwno-norwegii> [dostęp: 21 IV 2016].

PAP, *Norwegia: była partia Breivika rośnie w siłę. „Kraj się nie zmienił”, „Wprost”*, 22 VII 2012 r., <https://www.wprost.pl/swiat/335084/norwegia-byla-partia-breivika-rosnie-w-sile-kraj-sie-nie-zmien.html> [dostęp: 23 VII 2012].

PAP, *Norweska Policja bez szefa*, TVP Info, 16 VIII 2012 r., <https://www.tvp.info/8276676/norweska-policja-bez-szefa> [dostęp: 17 VIII 2012].

PAP, *Wszedł do synagogi i zaczął strzelać. Władze: napastnik działał sam*, TVN 24, 29 IV 2019 r., <https://tvn24.pl/swiat/usa-atak-na-synagoge-wladze-sprawca-dzialal-sam-ra931407-2303539> [dostęp: 29 IV 2019].

PAP, *Zamordował ponad 50 osób. Zamachowiec z Christchurch usłyszał wyrok*, TVP Info, 27 VIII 2020 r., <https://www.tvp.info/49585889/nowa-zelandia-zamachowiec-z-christchurch-brenton-tarrant-skazany-na-dozywocie-wieszwiecej> [dostęp: 27 VIII 2020].

Ranstorp M., „*Lone Wolf Terrorism*”. *The Case of Anders Breivik*, „Sicherheit und Frieden” 2013, t. 31, nr 2, s. 87–92, https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0175-274x-2013-2-87.pdf?Download_full_pdf=1 [dostęp: 11 XII 2016].

Rapport fra 22. juli-kommisjonen, <https://www.regjeringen.no/contentassets/bb3dc-76229c64735b4f6eb4dbfcd8bfe8/no/pdfs/nou201220120014000dddpdfs.pdf> [dostęp: 16 VIII 2016].

Skandynawia ochładza stosunek do uchodźców, „Biuletyn Migracyjny” 2016, nr 54, <http://biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/54-czerwiec-2016/skandynawia-ochladza-stosunek-do-uchodzcow> [dostęp: 22 XI 2016].

Solheim Ø.B., Jupskås A.R., *Consensus or Conflict? A Survey Analysis of How Norwegians Interpret the July 22, 2011 Attacks a Decade Later*, „Perspectives on Terrorism” 2021, t. 15, nr. 3, s. 109–131, <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2021/issue-3/solheim-and-jupskas.pdf> [dostęp: 4 II 2022].

Tarrant B., *The Great Replacement*, https://img-prod.ilfoglio.it/userUpload/The_Great_Replacementconvertito.pdf [dostęp: 15 III 2020].

„*Tchórz, zwierzę, potwór*”. *Niedoszłe ofiary nie miały litości dla 22-latka*, 1 X 2021 r., <https://www.o2.pl/informacje/tchorz-zwierzepotwor-niedoszle-ofiary-nie-mialy-litosci-dla-22-latka-6689158638774912a> [dostęp: 2 X 2021].

Sprawca strzelaniny w Hanau pozostawił po sobie list i nagrania wideo. Chciał „oczyścić” Niemcy, *Gazeta.pl*, 20 II 2020 r., <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114881,25714454,sprawca-strzelaniny-w-hanau-pozostawil-po-sobie-list-i-nagrania.html> [dostęp: 20 II 2020].

West B., *Mimicking Breivik in Poland*, *Stratfor*, 29 XI 2012 r., <https://worldview.stratfor.com/article/mimicking-breivik-poland> [dostęp: 3 XII 2012].

Zamachowiec z Nowej Zelandii był w Polsce. Nowe fakty, *Wirtualna Polska*, 19 III 2019 r., <https://wiadomosci.wp.pl/zamachowiec-z-nowej-zelandii-byl-w-polsce-nowe-fakty-6361066902677121a> [dostęp: 20 III 2019].

Żakowski J., *Czas popatrzeć w lustro*, *Wyborcza.pl*, 25 VII 2011 r., <https://wyborcza.pl/7,7598,10003298,czas-popatrzec-w-lustro.html> [dostęp: 27 VII 2011].

Akty prawne

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (DzU z 1993 r. nr 61 poz. 284).

Krzysztof Izak

Emerytowany funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.